

PLVTARCHI DE MVLIERVM VIRTVTIBVS LIBELLVM (VII)

IN LATINVM VERTERVNT
HERMANNVS MALASPINA EIVSQVE DISCIPVLI TAVRINENSES
AB A.D. MMXIX

242E De mulierum virtute, Clea, non idem ac Thucydides sentimus //a Thucydide dissentimus//, qui enim, de qua (muliere) minimus sit sermo ab extraneis sive reprehendentibus sive laudantibus habitus //de qua (muliere) minime ab extraneis vel in laudem vel in vituperationem verba fiant¹//, eam optimam decernit, ut qui putet bonae mulieris et corpori et nomini incluso et constricto/compressō mānēndūm dōmi. Nobis autem non solum elegantior Gorgias, qui monet ut mulieris non forma, sed gloria multis nota sit, sed omne punctum Romanorum mos ferre videtur, ut qui viris mulieribusque publice post mortem aptas/decoras laudes reddat. Qua de causa, et tum cum Leontis, mulierum optima, mortua esset, illico inter nos multa verba non philosophicae consolationis expertia fecimus et nunc, ut efflagitasti, tibi ea conscripsi quae in sermonibus nostris praetermissa essent de eo quod una eademque viri mulierisquē vīrtūs föret. **243A** Quae res gestas demonstrationi aptas nec ad aurium voluptatem compositas exhibent. At si persuadenti etiam suavitas propter exemplorum naturam inest, gratiam demonstrationis adiutricem non fugit oratio mea neque eam pudet «Musis Gratias commiscere, pulcherrimum conubium/coniugium», ut Euripides ait, cum fidem maxime ab anima naturaliter honestum petēntē dēdūcat. // ab animae natura deducat, quae pētit pūlchrūm.

Agedum, si, cum dicamus pingendi/in pingendo et mulierum/feminarum et virorum artem parem esse, tales tabulas a certis quibusdam² mulieribus/feminis confectas praebeamus, **243B** quales Apelles vel Zeuxis vel Nicomachus reliquerat/reliquerant, num quis nos increpare possit/increpet quod propositum nobis sit³/studeamus animum delectare et allicere potius quam persuadere? Minime, mea quidem sententia. Quid autem? Si, cum iterum/rursus artem poeticam vel divinationem non alteram virorum, alteram mulierum/feminarum, sed unam eandemque esse probemus, Sapphus carmina cum Anacreontis vel Sibyllae cum Bacidis (oracula/responsa) conferamus, quis recte/iure demonstrationem nostram accusare possit, quod auditorem exhilaratum⁴ libentemque ad persuasionem/fidem ducat? Ne hōc quidēm dixēris.

[242E- 243B] *non idem ac Thucydides sentimus* : inter me et Thucydidem dissensio est // *de qua (muliere) minime ab extraneis vel in laudem vel in vituperationem verba fiant* : *de qua extranei minime loquantur, sive ut obiurgent sive ut laudent* // *corpori [...] incluso et constricto/compressō mānēndūm dōmi* : *corpus [...] ita intercludendum sit ut numquam ex*

¹ Vituperium minime classicum.

² CIC. fin. III, 24.

³ Propositum habere minime Ciceronianum.

⁴ CIC. fam. IX, 26, 1.

parietibus domesticis evadere possit // non forma, sed gloria : fama, dissimulata forma, // Quae res gestas demonstrationi aptas : Haec est quaestio quae utitur historica demonstratione // nec ad aurium voluptatem composita : non composita ad aures delectandas // demonstrationis adiutricem : probationibus auxilium ferentem // pudet : erubescit // ab anima naturaliter honestum petente : ab animo pulchri studioso // animum delectare et allicere potius quam persuadere : quasi placere et allicere potius quam demonstrare // Quid autem? Quid tum? // artem poeticam vel divinationem non alteram virorum, alteram mulierum/feminarum, sed unam eandemque esse : ut non aliam, sed eadem esse canendi vel vaticinandi artem, et viris et mulieribus exercentibus, liqueat / in demonstrando virorum mulierumque facultates arte poetica atque divinatoria easdem esse / artem poeticam vaticinandi // Si [...] Sapphus carmina cum Anacreontis vel Sibyllae cum Bacidis (oracula/responsa) conferamus : si Sapphus Carmen Anacreontis carmini et Sibyllae praesagia Bacidis praesagiis comparemus // quis recte/iure demonstrationem nostram accusare possit : num quis potestatem/facultatem infitiandi probationem / quis iure demonstrationem impugnet // quod auditorem exhilaratum libentemque ad persuasionem/fidem ducat : quia persuasioni lectorem, qui delectatur, ducat / delectando oblectandoque auditorem persuadeat / quia ei qui audit persuadeatur per voluptatem.

Nec profecto aliter/melius⁵ et similitudinem et dissimilitudinem in mulierum/feminarum virorumque virtute //mulierum/feminarum virorumque virtutis// cognosci/animadverti potest 243C ac/quam cum ita⁶ vitas vites et rebus (gestis) res (gestas) ut pulcherrima artifia comparemus et consideremus num iidem mores eademque figura ambitioso Semiramidis ingenio sint ac/qui Sesostri/Sesostris vel Tanaquilis calliditati ac/qui Servio regi/Servii regis/ vel Porciae fortitudini ac/qui Bruto/Bruti et Timocleae ac/qui Pelopidae, ratione rerum quae praecipue communes sint suarumque⁷ virium reddit⁸: nonne enim virtutes dissimilitudines quasdam alia ab alia propter ingenia quales proprios cōlōrēs hābent⁹? Nonne earum (una) quaeque¹⁰ ad morem se quemque, ad corporum temperamenta, ad¹¹ institutionem et disciplinam sēdūlo āccōmmōdat? Aliter enim strenuus Achilles, aliter Ajax; 243D nec Ulixis sapientia similis Nestoris nec ita iustus Cato ut Agesilaus fuit, neque Irene tantum maritum quantum Alcestis dilexit, neque postremo Cornelia tanti animi quanti Olympias extitit. Attamen minime haec causa est quod multas et inter se dissimiles fortitudinis, sapientiae, iustitiae species faciamus/fingamus, siquidem (unius)cuiusque virtutis dissimilitudines nullam a ratione notionis prōpria āvērtunt. Itaque, quae¹² nimis celebrata/pervulgata et de quibus te puto aliis libris perlectis satis certis rationibus rem tenere et noscere/compertam habere/, praetermittam; nisi forte quaedam auditu digna ab iis qui ante nos communia et notissima rettulerant neglecta sunt. Sed quoniam multa a feminis/mulieribus et una et

⁵ *Aliter ... ac vel aliter ... quam; potius ... quam.*

⁶ *Quam cum ita* CIC. Luc. 36.

⁷ Cf. TB § 151: «*suus* [...] ha anche il valore cosiddetto enfatico (in realtà etimologico) di «suo proprio»: con tale valore può rinviare a qualsiasi termine della proposizione (molto più raramente di altra proposizione), soprattutto quando si voglia sottolineare un contrasto».

⁸ CIC. *n.d.* III, 6.

⁹ CIC. *orat.* III, 26.

¹⁰ CIC. *Brut.* 25 (*una*); *Tusc.* V, 38.

¹¹ *Adque* Ø CIC.

¹² *Itaque quae* x4 CIC.

singillatim//et coniunctis et singulis// acta sunt, 243D placet /non sane mihi displicet¹³/ primum de illis pērbrēvī dīcēre.

[243B-243D] ac/quam cum ita vitas vitis et rebus (gestis) res (gestas) ut pulcherrima artifacia comparemus et considereremus... : quam vitas cum vitis, gestas cum gestis ut opera arte facta comparando // num iidem mores eademque figura ambitioso Semiramidis ingenio sint : Semiramidisne animus promptus ad res magnas suscipiendas sit similiter // nonne enim virtutes dissimilitudines quasdam alia ab alia propter ingenia quales propriōs cōlōrēs hābent? : in quam enim naturam funduntur virtutes, hac, velut quodam colore, varie inficiuntur // Nonne earum (una) quaeque ad morem se quemque, ad corporum temperamenta, ad institutionem et disciplinam sēdūlo āccōmmōdat? : eaedem ad mores quibus nituntur, ad unius cuiusque habitum corporis, ad cultum rationemque vivendi se fingunt / se conformant ad statutos mores atque corporum conformatiōnem atque victum habitumque / se ad temporū mores, corporū constitutiones, alimenta et vivendi rationes accomodant / quadrant et ad mores et ad corporū affectiones et ad disciplinas et ad vitæ rationes // Aliter enim strenuus Achilles, aliter Ajax; nec Ulixis sapientia similis Nestoris nec ita iustus Cato ut Agesilaus fuit, neque Irene tantum maritum quantum Alcestis dilexit, neque postremo Cornelia tanti animi quanti Olympias extitit : etenim aliter Achilleus aliter Ajax fortes sunt, Ulixis Nestorisque sapientia non par est, non eodem modo Cato Agesilausque recti sunt, Irene non sicut Alcestis coniugem amat, Cornelia sicut Olympia māgnificā nōn est // Aliter enim [...] Achilles, aliter Ajax : proinde Achillea Aiacemque exemplar nobis proponemus // nec Ulixis sapientia similis Nestoris nec ita iustus Cato ut Agesilaus fuit, neque Irene tantum maritum quantum Alcestis dilexit, neque postremo Cornelia tanti animi quanti Olympias extitit : ita ut Ulixeam prudentiam aliam esse quam Nestorem nec Catonem Agesilaumque iustos et bonos viros eodem modo esse nec Corneliam tam liberalem quam Olympiam ēssē vīdēamus // nec ita iustus Cato ut Agesilaus fuit : neque Cato neque Agesilaus eodem modo aequi fuerunt // neque Irene tantum maritum quantum Alcestis dilexit : in Alcesti Ireneque eundem viri amorem numquam reperias / tam Irene quam Alcestis suum virum amaverunt, sed non item // siquidem (unius)cuiusque virtutis dissimilitudines nullam a ratione notionis p̄p̄riā āvērtunt : quod dissimile in his est, hoc ab apta definitione illas non abducet / ita tamen ut nullam a prima descriptione unius cuiusque dissimilitudines excludant / quarum nullam discrepantiae a commune primaque vi avertunt // de quibus te puto aliis libris perlectis satis certis rationibus rem tenere et noscere : quorum quidem puto te iam cognitas historiam notitiamque habere // ab iis qui ante nos communia et notissima rettulerant neglecta sunt : scriptores, qui res ante nos publicatas collegerunt / eos [...] qui in rebus notis iamque editis colligendis nobis antecesserunt // quoniam multa a feminis et una et singillatim acta sunt : Publice privatimque multa laudabilia mulieres fecerunt // placet primum de illis perbrevi dicere : paulum ante dicere de rebus omnium consensu peractis operae pretium est / cur moramur paucis verbis illas res gestas mulierum coniunctarum narrare? / utile est breviter communes res gestas narrare.

TROIANAЕ /DE TROIANIS MVLIERIBVS

Plerique eorum qui Troia capta ab urbe diffugerant, tempestatem nacti et propter navigandi imperitiam atque maris inscientiam //navigandi imperiti marisque inscii// in Italiam delati, apud Tiberim flumen maximis laboribus refugia et stationes ad tempus attigerunt; quorum cum viri in regione interpretum/explanatorum causa vagarentur, matronis ingeniose in mentem venit //feminae/mulieres animo ingeniose conceperunt / ingeniosum consilium ceperunt//, cum quodlibet in terris fundatum domicilium omni errori et navigationi ab hominibus †bene et recte agentibus† anteponendum esset, patriam sibi condendam esse// necesse esse eos patriam condere//, qui nequirent amissām rēcipērāre. De his igitur cum inter se consensissent, naves combusserunt, quadam femina Roma, ut fama est, nomine auctore// iussu feminae cuiusdam, cui, ut fama est, nomen Roma/Romae fuit. His rebus confectis se obvias viris qui ad mare auxilium ferentes

¹³ CIC. de orat. I, 157.

accurrerent dederunt, quorum cum iram timerent aliae viros aliae cognatos exceperunt et ita pertinaciter **244A** deosculatae sunt ut comitatis institutis permulserint. Qua de causa et ortus est et adhuc permanet apud Romanorum mulieres/matronae mos eos in salutationibus deosculandi qui sibi stirpe coniuncti sint/ quos sibi coniunctōs gēnērē dūcunt. Troiani enim, cum perspexissent, ut par erat, ea necessaria simulque experti se ab aboriginibus benivole et humaniter acceptos esse¹⁴, re a mulieribus gesta contenti (fuerunt) ibidem(que) una cum Latinis constituerunt¹⁵ coloniam.

[243E-244A] *Plerique eorum qui Troia capta ab urbe diffugerant: Ilio capto plerosque fugientes procella deprehendit / Plurimi eorum, qui post Troiam captam fugerunt// propter navigandi imperitiam atque maris inscientiam: cum navigandi artis imperiti essent mareque ignorarent// refugia et stationes ad tempus: litore usi quod fortuna paraverat// quorum cum viri [...] vagarentur: Dum viri pervestigandi causa omnia speculantur / speculabantur in regione ut interpretes peterent// cum quodlibet in terris fundatum domicilium omni errori et navigationi [...] anteponendum esset: quamvis sedem terrestrem utiliorem esse illis hominibus quam perpetuo vagari / hoc praestare quam assidui terra marique errarent / quam melius esset [...] sedem in quovis loco constituere quam terra marique vagari // qui nequirent amissam recipere: cum recuperare non possent illam, quae iis erepta esset / cum amissam sedem recipere non possent// De his igitur cum inter se consensissent: De qua re consilio capto // Se obvias viris [...] dederunt: viris obviam prodierunt, qui clamantes ad mare accurrerant // aliae viros aliae cognatos exceperunt et ita pertinaciter deosculatae sunt: aliae suos viros aliae suos necessarios complexae et vehementer osculatae sunt// ut comitatis institutis permulserint: ut iis blandirentur benevolentis // Qua de causa [...] genere ducunt: Quam ob rem, etiam nunc mos est apud Romanas mulieres osculo salutare advenientes cognatos // cum perspexissent ea necessaria: cum se necessitate coactos esse intellexissent / cum necessitatem perspexissent / Troiani qui nullam eligendi facultatem se habere perspexerant / fati ut videtur consciī // constituerunt coloniam: domicilium collocaverunt.*

PHOCENSES /DE PHOCENSIBVS MVLIERIBVS

Etsi magna Phocensium facta nullum adhuc nobilem auctorem adeptā sunt, tamen ita non minora¹⁶, quod ad virtutem attinet, ullis seminarum facinoribus sunt **244B** ut et maximis sacrī quae Phocenses adhuc apud Hyampolin celebrant et antiquissimis decretis demonstratum est; de quibus omnes singillatim a me in *Daiphanti Vita* res conscriptae sunt et a mulieribus gestae haec sunt. Cum bellum implacabile inter Phocenses et Thessalos esset/Cum Thessali bellum implacabile in Phocenses indixissent/, uno die omnibus praefectis tyrannisque a Phocensibus in suis urbibus occisis, Thessali ducentos quinquaginta obsides trucidaverunt; deinde cum universo/omni¹⁷ exercitu //omnibus viribus coactis// impetum per Locrensum fines fecerunt, inter se iure iurando adacti¹⁸ nemini adultae aetatis parcere, pueros mulieresque captivos uno tēmpōre ābdūcēre. Tunc Daiphantus quidam, Bathyllii filius, **244C** unus ex tribus imperatoribus, Phocensibus persuasit non solum ut ipsi obvii fierent ad Thessalos oppugnandos, sed etiam ut, mulieribus liberisque //una cum

¹⁴ ... aborigines se accepisse ambigue.

¹⁵ Clausula heroica.

¹⁶ CIC. x30 (litotes).

¹⁷ Univers- TAC. PLIN.; omn- CIC. semel.

¹⁸ + inf./acc. LIV. 21, 1, 4; + ne FLOR., Dig.

liberis// ex cuncta Phocide in quendam locum congregatis¹⁹, lignorum materia undique aggesta custodiisque relictis, iuberent quam celerrime materiam incendi corporaque comburi, si victum iri animadvertisserent //imperarent ut quam celerrime materiam incenderent corporaque comburerent, si se inferiores discessuros esse animadvertisserent/. Cum iam ceteri sententiam probavissent, // sententiae assensi essent,/ unus quidam²⁰ civis surrexit et «Censeo – inquit – //surrexit ad dicendum// iustum esse de his etiam (cum) mulieribus consentire; nisi ita est, hoc repudiemus neque eas urgeamus!» //nisi ita esset, hoc repudiare neque eas urgere//. Cum haec verba mulieribus ad aures venissent, **244D** ipsae inter se congregaverunt ad eandem sententiam probandam Daiphantumque redimierunt²¹ quippe qui pro Phocensibus suasisset /Phōcīdī/ cōmmōde. Fama est pueros quoque, //Pueri quoque feruntur// contione seorsum²² convocata, eandem sententiam probavisse. His rebus gestis Phocenses proelio apud Hyampoli(di)s Cleonas commisso superiores fuerunt/discesserunt. Quod ergo plebiscitum Graeci *Phocensium desperatam audaciam* appellaverunt. Usque ad hodiernum diem Elaphebolia quae dicuntur Diana dicata propter illam victoriam apud Hyampolin celebrant, ludorum ōmniūm māxima²³.

[244A-244D] tamen ita non minora [...] facinoribus sunt : tametsi inferiores (scil. res) ceteris virtute non fuerunt / etiamsi virtute tam valuere quam reliquae mulieres // **tamen ita non minora [...] antiquissimis decretis demonstratum est** : quamvis ea, quae sollemnia sacra a Phoceis apud Hyampolin etiamnunc celebrata et antiquae leges testantur, nullis muliebribus rebus deteriōrā virtūtē sint // **adhuc** : usque ad hodiernum diem // **de quibus omnes singillatim a me in Daiphanti Vita res conscriptae sunt** : quorum si narrationem quae singula persequatur requiras, ad librum qui Daiphanti Vita inscribitur te convertas // **et a mulieribus gestae haec sunt** : et mos muliebris hic fuit // **Cum bellum implacabile inter Phocenses et Thessalos esset** : A Thessalis trahebatur sine ulla intermissione bellum cum Phoceis // **deinde cum universo/omni exercitu [...] nemini adultae aetatis parcere** : Cuncto autem exercitu per Locridem adorti sunt consilium cum cepissent ne quis eorum qui in suam tutelam pervenissent integer relinquetur // **Bathyllii filius** : cui pater fuit Bathyllius // **lignorum materia undique aggesta custodiisque relictis** : sarmentorum congerere fasces ac disponere excubias / in quo lignorum struem facerent et praesidium relinquenter // **hoc repudiare neque eas urgere** : viris eas dimittendas, minime cogendas esse // **Cum haec verba [...] ad eandem sententiam probandam** : De quibus certiores factae, mulieres, cum inter se convenissent, eadem statuerunt / Mulieres, his verbis auditis, de hac re deliberatum convenerunt // **quippe qui suasisset /Phōcīdī/ cōmmōde** : utpote qui optimis consiliis patriam iuvisset / quippe qui de Phocidis salute optime decrevisset // **Fama est pueros quoque [...] eandem sententiam probavisse** : Ipsi pueri inter se separatim congregati eadem decrevisse dicuntur // **Quod ergo plebiscitum [...] appellaverunt** : Graeci hoc consilium Phocean aponian appellaverunt, id est Phocēnsium āmētiā / Quocirca id consilium a Graecis Phocensium desperatio appellatum est. // **Usque ad hodiernum diem [...] ludorum ōmniūm māxima** : Ad memoriam illius victoriae prodendam adhuc apud Hyampolin maximos omnium ludos celebrant Minervae dicatos qui a Graecis Elaphebolia appellantur.

¹⁹ CIC. *parad.* 4, 27, *omnisne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo?*

²⁰ CIC. x1.

²¹ “Couronnèrent” interpretatus est Francogallicus editor; minime “laudaverunt”.

²² Vel *seorsus* CIC. x 3.

²³ Confer PAOLI § 84, p. 122.

Hac de causa Chii coloniam Leuconian deduxerunt: cum inter cuiusdam viri nuptias, qui Chii inter primores esse censebatur, nupta/virgo in curru duceretur, **244E** Hippoculum regem²⁴, sponsi familiarem, qui ut reliqui qui ritui adessent potionibus/ebrietati et cachinnis se tradidisset / tradiderat, sponsi sodales necaverunt, quod in currum insiluisset, nihil alioquin contumeliose facturus //minime ad vim ferendam//, sed iocans more solito //per iocum//. Piaculis autem Chiis ostentis deoque imperante ut ii qui Hippoculum necavissent ultro necarentur, cuncti eum necavisse fassi sunt. Itaque, cum omnes deus rursus iussisset urbem relinquere, siquidem omnes facinori interfuerint²⁵, **244F** accidit ut et auctores et participes caedis et qui ei quodam modo adsensi essent (qui non/neque pauci²⁶ neque inopes erant), coloniam Leuconian, a Coronensibus prius amissam, Erythraeis adivantibus deducerent et occuparent. Postremo, bello inter eos et Erythraenses exorto/coorto/, qui his temporibus tam potentes in Ionibus erant quam qui maxime, //iisdemque Leuconian invadentibus / eodemque Leuconiam illato//, Chii, cum sustinere non possent, ad eas condiciones descenderunt ut ab urbe exire sinerentur, dumtaxat singula laena singulo pallio nullisque aliis rēbus īstrūcti. **245°** Eos autem Chiae (matronae) hac de causa vituperaverunt (vituperabant) quod, armis abiectis, nudi/inermes inter hostes ēxitūri ēssent. Iis se sacramentum dixisse //iure iurando adactos esse// dicentibus imperaverunt non solum ut arma servarent, sed etiam (ut) hostibus proclamarent hastam pro laena, scutum/clipeum pro pallio esse virīs āñīmum hābēntībus. Cum Chiis sibi de his ita persuasum esset ut libere Erythraeos collocuti sint armaque praebuerint, eorum virtutem Erythraei metuerunt nec quisquam procedere vel obstare ausus est, //Chiorum de his persuasum habentium et libere Erythraeos colloquentium et arma praebentium virtutem Erythraei tam valde metuerunt ut neque procedere neque obstare auderent,/ sed contenti fuerunt quod discesserant. **245B** Qui ergo, cum sibi confidere a mulieribus suis didicissent, hoc modo sospites²⁷/incolumes evaserunt. Qua nequaquam inferior virtute res a Chiis mulieribus iterum multo post gesta est, cum Philippus, Demetrii filius, qui urbem obsidione cingebat, edictum barbarum et insolens proposuit //barbare et insolenter edixit// mancipia ad se libertatis causa et fide nuptiarum cum era deficere, siquidem eos conubio cum dominorum uxoribus coniunctūrūs ēsset. At mulieres, terribili saevaque ira compulsae/admotae, una cum servis suis et ipsis/iisdemque incensis simulque opem ferentibus, perrexerunt muros ascendere ad saxa/lapides telaque conferenda/os et pugnantes ita hortandos urgendasque ut demum Philippum propulsaverint, //cum repugnavissent hostesque

²⁴ De appositionis loco vide TB § 124 n. 2.

²⁵ *Siquidem + cong 3x/34 CIC.*

²⁶ *Non pauc-* 6x CIC.

²⁷ Apud CIC. tantum ad deam laudandam.

vulnerassent, ne uno quidem servo ad eum deficiente / ut repugnando hostesque vulnerando Philippum tandem propulsaverint, 245C cum defecisset ad eum ne unū quidēm sērvus//.

[244D-245C] // *Hac de causa Chii coloniam [...] sponsi familiarem* : Cur in Leuconia Chii coloniam constituerint a nobis discas. Chius quidam, qui in nobilitatis numero esse videbatur, nuptias init. Rex autem Hippocles, cum viri amicitia impulsus// *Hac de causa Chii coloniam Leuconian deduxerunt* : Cur autem Chii Leuconiam coloniam condere statuerunt? // *sponsi familiarem* : amicitia viro coniunctus// *potionibus/ebrietati et cachinnis se tradidisset / tradiderat* : vino madentes et ridentes / ebrietate risuque captus / qui ut ceteri ebrius iocosusque nuptiis intererat // *quod in currum insiluisset [...] sed /per iocum/* : in quem currum viderat novam nuptam depositam, in eundem insiluit non ad vim, sed ad iocum // *nihil alioquin contumeliose facturus* : nullam vim illatus // *Piaculis autem Chiis ostentis* : Cum indignatio divina ostenta / Cum ira deorum Chiis appareret / Cum signa irarum divinarum Chiis apparuissent // *ultra necarentur* : capite damnari// *cuncti eum necavisse fassi sunt* : illum a se simul esse imperfectum professi sunt // *cum omnes deus rursus iussisset urbem relinquere* : Quos repente igitur divinitas iussit urbem relinquere / deus urbem linqui iussit// *(qui non/neque pauci neque inopes erant)* : vi numeroque nisi // *coloniam Leuconian, a Coronensibus [...] deducerent et occuparent* : postquam Leuconiam, quam Coronenses amiserant, Erythraeorum auxilio occupaverunt, ibi coloniam condiderunt // *eodemque Leuconiam illato* : Cum [...] hi Leuconiam contendissent // *Chii, cum sustinere non possent* : Quo modo igitur, oppugnata Leuconia, eorum impetum sustinuerint? // *ad eas condiciones* : ea condicione / indutiis factis / impetratis indutiis // *dumtaxat singula laena [...] aliis rēbus īstrūcti* : unum quemque nihil aliud nisi tunicam palliumque ablaturum esse. // *armaque praebuerint* : ostensis armis// *neque procedere [...] auderent* : neque quisquam impedit quominus exirent// *cum sibi [...] didicissent* : ex mulieribus audere didicērunt // *Qua nequaquam [...] gesta est* : Quod, quamvis esset magnum, minime tamen superavit aliam rem a Chiorum mulieribus multos post annos gestam // *qui urbem obsidione cingebat* : obsessa urbe // *libertatis causa [...] deficere* : operaē pretium haberent libertatem et dominas ut uxores / ad libertatem obtinendam et eorum eras uxores ducendas // *libertatis causa [...] coniunctūrūs ēsset* : quin etiam his non modo manumissionem promisit, sed ipsas dominas quoque despōnit // *siquidem eos [...] coniunctūrūs ēsset* : ipsi enim esse consilium ut dominorum cum uxoribus iungerentur// *ad saxa [...] pugnantes* : quae lapides telaque secum tulissent, omnia in hostes deiecerunt // *cum repugnavissent [...] sērvus* : ita hostes vulneraverunt ac removerunt ut Philippus repulsus sit, nullus servus a domino suo defecerit// *cum defecisset [...] sērvus* : nemini horum visum est déficere ād illum.

ARGIVAE /DE ARGIVIS MVLIERIBVS

Inter facinora una/communiter a feminis/mulieribus //a mulieribus una coniunctis// perfecta id in quo (Argivae) in Cleomenen pro Argis certaverunt, Telesilla nobili poetria hortante, //impulsu/iussu Telesillae, nobilis poetriae, / minus clarum/obscūrūs nūllo est//. Quae autem fertur, cum nobili loco/genere, sed infirmo corpore nata esset, de valetudine sua Deum consuluisse //curavisse ut de valetudine sua Deus consuleretur//. Postquam vaticinatus est ei Musas colendas esse, ita sedule Deo obsecuta operamque cantui atque musicae/numeris navata est ut ex aegrotatione sua cito liberata mulieribus admirationi propter poēticām vim ēsset. 245D Multis autem (at minime septem milibus septingentis septuaginta septem //septem et septuaginta et septingentis et septem milibus//, ut quispiam parum fideliter²⁸ narrat) iam a Cleomene, Lacedaemoniorum rege, qui impetum in urbem facturus erat, occisis, divina quaedam audacia impetusque hostes pro patria propulsandi quae mulieres in flore aetatis et virium²⁹ essent cepit. Cum ductu et imperio³⁰ Telesillae //Telesilla duce// arma cepissent et propugnacula occupavissent, moenia tota circumdederunt ita ut

²⁸ Fabulose minime Ciceronianum.

²⁹ LIV. XLII, 15, 2.

³⁰ CIC. har. 13.

hostes valde obstupuerint/perturbati essent. Itaque multis hostibus necatis non solum Cleomenen reppulerunt, 245E sed etiam eiecerunt alterum regem Demaratum, qui, ut Socrates refert //Socrate auctore//, intra urbem³¹ ingressus erat iamque Pamphylicum expugnaverat //atque Pamphylicum dētīnēbāt iam//. Quo/Hoc autem modo civitate servata, quae mulieres in proelio ceciderant eas in sepulcris in Argiva via positis/conlocatis³² condiderunt, quae vero superstites erant eis pro fortitudine permiserunt monumentum Mavorti cōndērē dīcātum. Quam pugnam sunt qui dicant die septimo //ante diem septimum Idus// eius mensis qui nunc Quartus, olim apud Argivos Hermaeus/Mercurialis nuncupetur pugnatam esse, alii autem Kalendis³³, quo die (sacra quae appellant) *Impudentia* adhuc celebrant, non solum mulieribus/feminis tunicas viriles palliaque induentibus, sed etiam viris pallas muliebres ātquē vēlāmīna. 245F Cum statuissent virorum paucitatem sanare, mulieres nuptum non servis dederunt, ut Herodotus auctor est, sed optimis/optimo cuique inter vicinorum oppidorum incolas, postquam eos in civitatem acceperunt, ita tamen ut ipsi a mulieribus contemni dicerentur, //quae neglegentiores in concubitu essent, cum eos indignos censerent// in concubitu cum iis, tamquam indignis. Unde ediderunt //legem sciverunt// ut necesse esset nuptas (tantum) si barbas haberent una cum maritis quiescere (posse). † // ne nuptis cum maritis una quiescere liceret nisi si³⁴ bārbam hābērent/promitterent. †

[245C-245F] sed infirmo corpore nata esset : valetudinis autem infirmitate affecta / morbo corpore correpta // de valetudine sua Deum consuluisse : ad deum de sanitate sua interrogandum misisse / qua de re suo misit, qui oraculum a deo peterent de infirmitate sua sciscitantes // Postquam vaticinatus est ei Musas colendas esse : oraculo quod Musas colo*i*ubebat edito / deo paruit, ex cuius responsis Musis cultis sibi opus esset / cum oraculum Musas colere datum esset // ex aegrotatione sua cito liberata : onus morbi brevi tempore depositum / dolore brevi tempore amisso / cum brevi ex morbo convaluisse // mulieribus admirationi propter poetācām vim ēsset : mulierum admirationem ob artem poeticam excitabat // multis autem occisis : postquam multos quidem interfecit // ut quispiam parum fideliter narrat : ut nonnulli fabulose narrant // ut fabulantur aliqui // propugnacula occupavissent [...] obstupuerint/perturbati essent : moenia occupaverunt et ad valla stabili gradu steterunt ut hostes eo spectaculo permoti essent // iamque Pamphylicum expugnaverat : Pamphyliaco (id est Argorum vicus) potitus erat / et iam loco, quem Argivi Pamphyliacum perhibent, potitum // Quo/Hoc autem modo civitate servata : Sic saluti fuit urbi mulierum virtus // quae mulieres in proelio ceciderant [...] quae vero superstites erant : et quae perierunt et quae superfuerunt: ad alterarum memoriam prodendam // quae mulieres in proelio ceciderant : quae pugnando perierunt // Argiva : qua itur Argos / quae Argos dicit // permiserunt monumentum Mavorti cōndērē dīcātum : eae Marti simulacrum pōnērē sītae sunt // olim apud Argivos Hermaeus/Mercurialis nuncupetur : Argivi autem Hermatium olim vocaverint (id est Mercuriale, ut Latine reddamus quod Graece legerimus) // quo die (sacra quae appellant) *Impudentia* adhuc celebrant: dies Impudentiae sollemnes, ut Latinis verbis utar // non solum mulieribus [...] ātquē vēlāmīna : eo die mulieres tunicas amictusque viriles induunt, viri autem pepla et vēlā mūlīebres // mulieres nuptum [...] in civitatem acceperunt : mulieres nupserunt non servis, ut Herodotus ait, sed liberorum incolarum optimis, qui cives facti erant / cum optimo quoque viro illarum gentium // ita tamen ut ipsi a mulieribus contemni dicerentur, cum eos indignos censerent : mulieres autem eos contemnere et ne cum eis cubarent recusare visae sunt/ quae videbantur autem eos indignos censere ac una cum eis dormire neglegere/ Quos autem contemnere et recusare ne cum inferioribus iacerent illae videbantur / quin etiam sic recusabant quominus ii secum cubarent, quos inferioris ordinis esse arbitrarentur // Unde ediderunt ut necesse

³¹ CIC. fam. IV, 12, 3.

³² Secundum viam tantum VARR. PETRON.

³³ Novilunium tardioris aetatis.

³⁴ Nisi si CIC. x 16.

esset nuptas si barbas haberent una cum maritis quiescere: Itaque lege sanxerunt ut nuptae barbatae cum viris cubarent / lege sanctum est ut matronae cum viris cubitum irent barbatae.

PERSARVM MVLIERES /DE PERSIS MVLIERIBVS

246A Cum Cyrus curavisset/impetravisset/consecutus esset/ ut Persae a rege Astyage et a Medis deficerent, //Cum Persas ad defectionem a rege Astyage et a Medis Cyrus impulisset,// quadam pugna³⁵ devinctus est; Persis ad suam urbem fugientibus, cum hostes paene in eo essent ut inruerent //hostibus paene inruentibus / hostibus vix se ab inruptione continentibus/, obviam pro urbe mulieres iverunt et, peplis supra pudenda sublatis/subcinctis, «Quo itis – inquiunt –inter omnes homines vel pessimi? Non enim licet hic vos in fuga abdatis, unde geniti estis!». Cum eos et huius speciei et verborum puduisset, Persae ita se ipsi vituperaverunt ut ad pugnam redierint et hostes in fugam impulerint, impetu dēnūō fācto. **246B** Unde mos/lex invaluit, lege a Cyro sancta, unamquamque mulierem aureo nummo donandi quotiens rex in hoc ūppidum īgrēssūs ēset. Narrant autem regem³⁶ Ochum, qui ceterum miserrimum lucrique studiosissimum inter reges omnes erat, urbem semper circumvectum esse³⁷ //solitum esse circum urbem vehi// neque accessisse, ad mulieres muneribus consulto privandas. Longe aliter Alexander, qui (urbem) vel bis iniit et praegnantes dupla/geminata mercēdē dōnāvit.

[246A-246B] Cum Cyrus curavisset ut Persae a rege Astyage et a Medis deficerent : Cyrus Persas ad seditionem contra Astyagen regem Medosque impulit / Cyrus, qui Persis persuaserat ut a rege Astyage Medisque deficerent // Persis ad suam urbem [...] mulieres iverunt : Quos Persas in fugam hostes impulerant et sine ulla intermissione proprius premebant, ii urbem iam petebant // peplis supra pudenda sublatis : peplis usque ad pudendas partes sublatis // Cum eos et huius speciei et verborum puduisset : quos ignaviae propter illarum verba visumque puditum est / quibus conspectis auditisque // Persae ita se ipsi vituperaverunt : alius alium reprehendentes // qui ceterum miserrimum lucrique studiosissimum inter reges omnes erat : regum avarissimus cui etiam in ceteris rebus dedecori fuit animus angustus // urbem semper circumvectum [...] consulto privandas : semper ab urbe devertisse ut sibi minime ineundum esset donoque mulieres nudarentur.

CELTICAE (GALLAE)³⁸ MULIERES

Inter Celtas, antequam Alpes transierunt partemque Italiae inhabitaverunt quam etiamnunc colunt, olim discordia tam gravis et insanabilis coorta est **246C** quae se in bellum civīlē cōnvērtērit. At mulieres/matronae, in media arma iniectae //cum se in media arma iniecissent//, controversiis susceptis tam integre arbitria egerunt et diiudicaverunt ut mirum in modum incredibilis quaedam amicitia ab omnibus ad omnes cum in civitatibus tum in familiis fieret. Unde in consuetudinem apud eos venit, cum mulieribus de bello paceque consilium habere iisque ad res cum sociis ambiguas

³⁵ In pugna/pugnis/proelio/proeliis Ø.

³⁶ Confer TB § 124 2).

³⁷ Circumvehor trans. tantum a LIV.

³⁸ Tantum apud LIV.

iudicandas uti. In ipsis foederibus cum Hannibale iactis/factis curaverunt ut scriptum esset Celtis accusantibus iudices Poenis praefectos et praetores, qui in Hispania/Hiberia sedem haberent; 246D at si Poeni Celtas accusarent, tunc Celtarum mulieres iūdīcēs ēsse.

[246B-246D] *Inter Celtas [...] colunt* : *Inter Celtas, ante Alpes superatas inhabitatamque Italiae regionem quam nunc incolunt / Priusquam Galli Alpes superaverunt et sedes in Gallia Cisalpina, quam usque ad hodiernum tempus habitant, constituerunt // tam integre arbitria egerunt* : *litem tam integre diiudicaverunt // mirum in modum incredibilis quaedam amicitia* : *miranda amicitia // Unde in consuetudinem [...] consilium habere* : *Quam ob rem Galli statuerunt ut pace belloque consilia una cum mulieribus caperentur // iisque ad res cum sociis ambiguas iudicandas uti* : *nec sine ope consilioque earum decernere cum quaedam controversia ex ambiguo cum sociis nasceretur / per mulieres controversias cum sociis dirimere perrexerunt // In ipsis [...] iūdīcēs ēsse* : *Nam in foederibus cum Hannibale ictis scriptum est Poenorum praefectos apud Hispaniam ducesque adhibendos esse arbitros si Celtae in crimen Poenos vocavissent, si autem Poeni Celtas, omnia mulierum arbitrio permittenda.*

MELIAE FEMINAE

Cum Melii ampliorum agrorum/amplioribus agris indigerent, coloniae deducendae praefectum Nynphaeum quendam creaverunt, iuvenem aetate et pulchritudine conspicuum; cum a deo (per oraculum) iussi essent navigare eoque loco consistere, ubi vectores amisissent, accidit eis ut, simul atque Cariae appulissent egressique essent, //a deo iussis navigare eoque loco consistere, ubi vectores amisissent, et egressis in Cariam, ubi nuper appulissent, accidit, ut// naves a tempestate delerentur. (li) ex Caribus qui Cryassan inhabitarent //Qui Cares Cryassan inhabitarent // Cares Cryassae viventes//, sive quod difficultatis³⁹ miserebat //difficultatis misericordia movebantur// sive quod audaciam timebant, impertita terra eos iusserunt apud se vivere/habitare; 246E at deinde, cum viderent eorum res brevi tempore augeri, sacro quodam cum epulo/epulis parato, interficere deliberaverunt. Evenit autem ut Melia virgo nomine Caphene insciis omnibus Nymphaei amore caperetur: quae, cum nequiret civibus has insidias comparantibus Nymphaeum suum morientem contemplari, eorum consilium (ei) aperuit. //Melia virgo, cui nomen erat Caphene/Caphenae, clam tam valde Nymphaei amore capta est ut/quae, cum ... aperuerit//. Cum itaque Cryassae cives ad eos invitandos pervenissent, negavit //Cryassae civibus qui ad eos invitandos pervenissent negavit// Nymphaeus Graecis morem esse sine mulieribus ad diem festum ire. His rebus auditis, Carii eis rettulerunt secum licere et mulieres ferre //eis imperaverunt ut mulieres quoque secum ferrent//. Meliis hoc modo certioribus de omnibus quae contra se excogitata essent factis //Cum sic Melios certiores fecisset//, Nymphaeus inermes /sine armis/⁴⁰ palliatosque /palliis tantum indutis/ ire, 246F

³⁹ Plur. rarissimum.

⁴⁰ CIC. x10.

at unamquamque mulierem gladium in sinu condere et apud maritum considere iussit. Sed ecce⁴¹, signo Caribus media cena dato, Graeci ita tempus/occasionem occupaverunt ut, cum universae mulieres sinus simul solverent, viri gladiis correptis impetuque facto universos barbaros //impetum in barbaros fecerint eosque universos// simul necaverint. Regione hoc modo occupata et pristina urbe deleta alteram condiderunt cui nomen Novam Cryassan dederunt. Caphene, autem, cum Nymphaeo nupsisset in honore et gratia qui eam pro beneficiis decerent fuit. 247A Nonne igitur⁴² mirari videtur mulierum et silentium et animum et id quod nulla ex plurimis ne insciens quidem ignava pavore facta est? //An mulierum silentium animumque mirari videtur, id quod nulla ex plurimis ne insciens quidem ignavā tērrōrē fācta est ?//⁴³

[246D-247A] *Cum Melii ampliorum agrorum/amplioribus agris indigerent : Melii, terrae fecundae egestate adducti. // sive [...] sive : alii [...] alii // sive quod difficultatis miserebat : seu itineris periculi miseriti // impertita terra : quin etiam duabus gentibus fines satis latos habere arbitrabantur // eos iusserunt apud se vivere/habitare : rogaverunt ut hospites apud se sedem collocarent / Meliorum sedem ac domicilium apud se constitui iusserunt // cum viderent eorum res brevi tempore augeri : cum brevi tempore Melii [...] magnopere multitudinis incremento crescerent // sacro quodam cum epulo/epulis parato : meditati lautum convivium / convivium ediderunt// cum nequiret [...] Nymphaeum suum morientem contemplari : cuius exanimis artus videre non sustineret // civibus has insidias comparantibus : dum iniuriae machinantur // negavit Nymphaeus Graecis morem esse : nullus – inquit – Graecus mos sinit // sine mulieribus ad diem festum ire : ut mensae sine mulieribus accumberent // palliatosque : amictique amiculo // Graeci ita tempus/occasionem occupaverunt : occasione a Graeciis capta // sinus simul solverent : denudatae sunt a pectore // impetuque facto : barbaros adorti sunt // Regione hoc modo occupata et pristina urbe deleta : Post terram captam eversamque urbem / regione et illa urbe/quibus finibus potiti // in honore et gratia [...] fuit : honorata fuit et gratiam a Graecis initiv / famam ac decorem obtinuit // cum Nymphaeo nupsisset : quam Nymphaeus uxorem duxerat // ex plurimis : quamquam multae fuerunt / Quam multae feminae erant illae!// ignava terrore : infesta propter ignaviam.*

FINIS

⁴¹ CIC. x2.

⁴² CIC. x3.

⁴³ “A fortiori”, TB § 251 d).